

Erik Odegard, *Graaf en gouverneur. Nederlands-Brazilië onder het bewind van Johan Maurits van Nassau-Siegen (1636-1644)* (Zutphen: Walburg Pers, 2022, 246 pp., ISBN 9789462498822).

Bijna 370 jaar na de ondergang van Nederlands-Brazilië spreekt de geschiedenis van deze kolonie nog steeds sterk tot de verbeelding. De belangstelling gaat daarbij vooral uit naar Johan Maurits van Nassau-Siegen, de stichter van het Haagse Mauritshuis die tussen 1637 en 1644 gouverneur was van Nederlands-Brazilië. In 1979 schreef directeur Hans Hoetink van het Mauritshuis in het voorwoord van *A Humanist Prince in Europe and Brazil*, een omvangrijk boek dat verscheen ter gelegenheid van het driehonderdste sterfjaar van de naamgever van zijn museum: ‘Johan Maurits van Nassau strikes us as a surprisingly “modern” figure’. Hij was geïnteresseerd in kunst, wetenschap en nieuwe, voor hem onbekende werelden. Maar ruim vier decennia na Hoetinks lovende woorden ontstaat er geleidelijk een ander beeld van de gouverneur. Erik Odegard levert daarvoor een stevige bouwsteen in zijn recent verschenen *Graaf en gouverneur*, waarin hij kritiek uit op historici die Johan Maurits à la Hoetink als edelman met humanistische idealen op een voetstuk hebben geplaatst. Het beeld van een verlichte vorst in de tropen is volgens Odegard vooral door Charles Boxer verspreid via zijn klassieke studie over *The Dutch in Brazil* uit 1957. Boxers visie op Johan Maurits moet het wel vaker in het boek ontgelden. Maar het ‘humanistische’, vooruitstrevende beeld van de gouverneur is niet geheel aan Boxer toe te schrijven. Al eerder, toen de Brazilianen in de negentiende eeuw het koloniale juk hadden afgeschud, was er behoefte aan een vroegmodern rolmodel dat het zaadje van zelfbestuur in Brazilië had geplant. Johan Maurits, die de bevolking tijdens zijn bewind veel vrijheden had gegund, was voor de Brazilianen de ideale figuur.

Graaf en gouverneur is geen uitputtende biografie over Johan Maurits, maar een studie waarin wordt gefocust op zijn functioneren als gouverneur van Nederlands-Brazilië. De auteur wil daarin minder bekende onderwerpen belichten. Overigens gaan niet alle tien hoofdstukken waaruit het boek is opgebouwd over Nederlands-Brazilië. Eerst worden de jeugd van de graaf, zijn positie in het Staatse leger met als hoogtepunt de belegering van de Schenkenschans, en zijn aankoop van een stuk grond voor de bouw van het Mauritshuis aan de Haagse Hofvijver beschreven. Daarna volgt een hoofdstuk over de aanval van de West-Indische Compagnie (WIC) op de Portugese suikerkolonie en de moeizame veroveringen daaropvolgend. Het militaire en burgerlijke bestuur lieten in de periode voorafgaand aan Johan Maurits’ aanstelling te wensen over. Johan Maurits leek voor de bewindhebbers

van de WIC de ideale man die de kolonie militair en bestuurlijk naar een mooie toekomst zou kunnen leiden. Odegard veronderstelt terecht dat de Compagnie met zo'n edelman ook de steun van diens familielid, de stadhouder Frederik Hendrik, kon verwerven. Daar hing overigens wel een prijskaartje aan waar de bewindhebbers later spijt van kregen. De gouverneur ontving voor zijn diensten een maandsalaris van 1500 gulden, twee procent buitgeld van gekaapte schepen en een vrije tafel voor zijn huishouding. Vooral die laatste toezegging liep later aardig in de papieren.

Aanvankelijk leek Johan Maurits zijn geld dubbel en dwars waard. Kort na zijn aankomst in Recife in januari 1637 wist hij de ten zuiden daarvan gelegen stad Porto Calvo op de Portugezen te veroveren en die tot de zuidelijke oever van de Rio São Francisco terug te dringen. Maar daarna keerde het tij: zijn expeditie naar Salvador, het centrum van Portugees-Brazilië, liep uit op een jammerlijke mislukking. Kwade tongen beweerden dat kolonel Christoffel Arciszewski, die vóór Johan Maurits de bevelhebber was, Salvador wel had kunnen veroveren. Overigens is de strijd tegen de Portugezen niet het belangrijkste onderwerp van het boek. Meer aandacht besteedt de auteur aan bestuurlijke zaken, de hofhouding van Johan Maurits, zijn relatie met de verschillende bevolkingsgroepen, de economische pijlers van de kolonie en *last but not least* de conflicten tussen de graaf en zijn broodheren in de Republiek. Op indringende wijze schetst hij hoe de spanning tussen de flamboyante graaf met een gat in zijn hand en de bewindhebbers die hem financieel probeerden te kortwieken steeds verder opliep. Uiteindelijk leidde het tot het ontslag van Johan Maurits, die daarna zijn dagen sleet als stadhouder van Kleef. Het gouverneurschap van Nederlands-Brazilië, zo is na lezing van het boek wel duidelijk, was en bleef Johan Maurits' hoogtepunt.

Graaf en gouverneur bevat diverse tot nu toe onbekende gegevens over Johan Maurits' optreden in Nederlands-Brazilië. Dat was ook het doel van Odegard. 'Een nieuwe studie moet', zo stelt hij in de inleiding, 'recht doen aan onderwerpen die eerder minder aandacht hebben gekregen, waarvan slavernij wel de meest in het oog springende is' (p.14). Een loffelijk streven dat naadloos aansluit bij het huidige debat over het Nederlandse slavernijverleden. Helaas is juist dat onderwerp in zijn boek eerder onder- dan overbelicht. De auteur herhaalt weliswaar diverse malen dat slavernij de hoeksteen van de suikerkolonie was, maar dat is geen nieuw gezichtspunt. Wel nieuw is de aandacht die hij besteedt aan Johan Maurits als slavenhouder en illegale slavenhandelaar. De graaf hield in zijn Braziliaanse paleizen Vrijburg en Boa Vista minstens 80 slaven die daarin het werk deden. Dat hij slaven voor zijn huishouding kocht staat dankzij Odegards nieuwe onderzoek vast, maar of hij daar ook in handelde is twijfelachtig. Odegard heeft dat eerder geprobeerd aan te tonen in 'Slavery at the Court of the Humanist Prince', een artikel dat hij samen met Carolina Monteiro schreef. Natuurlijk is het mogelijk dat Johan Maurits het WIC-monopolie op de slavenhandel heeft geschonden, maar

daarover levert hij geen hard maar slechts indirect bewijs. Vast staat wel dat de gouverneur 200 slaven als geschenk ontving van Dom Garcia, de koning van Kongo, die overhoop lag met de Portugezen in Afrika en op hulp van de Nederlanders rekende. Maar die informatie is niet nieuw. Johan Maurits heeft die zelf geleverd via Casparus Barlaeus, die in 1647 in opdracht van hem een hagiografisch boek over zijn gouverneurschap publiceerde. De termen ‘mogelijk’, ‘waarschijnlijk’ en ‘lijkt’, komen vaak voor in het boek en maken de bewijskracht over bepaalde onderwerpen zoals slavernij niet sterker. Bronnen geven helaas niet altijd uitsluitend over gebeurtenissen, maar daar zullen historici het mee moeten doen. Storender dan de getoonde twijfel zijn de talloze verwijzingen in de tekst naar volgende of vorige hoofdstukken waarin zaken worden uitgelegd of vervolgd; dat vergt voor oplettende lezers die de draad willen volgen veel heen-en-weer geblader.

Ondanks deze laatste kritische noten is *Graaf en gouverneur* een goed leesbare en welkome aanvulling met nieuwe gezichtspunten op de bestaande literatuur over het optreden van Johan Maurits’ in Nederlands-Brazilië. Het zal echter niet de laatste studie zijn die over hem verschijnt, daarvoor is het onderwerp voor velen té aantrekkelijk.

Henk den Heijer, emeritus hoogleraar zeegechiedenis universiteit
Leiden